

KNYGA APIE ANTANĄ SMETONĄ IR JO BENDRAŽYGIUS

ALGIS BITAUTAS

Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakultetas
Lithuanian University of Educational Sciences Faculty of History
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas abitautas@gmail.com

Eidintas, A. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012. 512 p.

Neseniai pasirodė istoriko ir diplomato Alfonso Eidinto nauja istorinė studija „Antanas Smetona ir jo aplinka“¹. Verta atkreipti dėmesį, kad tai jau penktoji A. Smetonos asmenybei skirta biografija² (įskaitant paties A. Eidinto paskubomis prieš dvidešimt metų pradėtas leis-

¹ Rec.: Grigaravičius, A. Visa prezidento kariauna. *Kultūros barai*. 2012, Nr. 11, p. 105–108; Jakubavičienė, I. Kas yra kas Alfonso Eidinto knygoje Antanas Smetona ir jo aplinka? *Darbai ir dienos*. T. 57 (2012), p. 351–358.

² Merkėlis, A. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964. 740 p.; Augustaitis, J. *Antanas Smetona ir jo veikla*. Chicago: Chicagos lietuvių literatūros draugija, 1966. 154 p.; Šliogeris, V. *Antanas Smetona: žmogus ir valstybininkas*. Michigan: J. Bachunas, 1966. 187 p.; Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996. 411 p. Neskaičiuojant neseniai pasirodžiusios Algimanto Liekio knygos (Liekis, A. *Prezidentinė Lietuva (1919–1920, 1926–1940): gruodžio 17 d. perversmas, jo reikšmė lietuvių tautos ir jos nepriklausomos valstybės pažangai*. Vilnius: Mokslotyros institutas, 2013. 867 p.). Šioje knygoje parlamentarizmas smerkiamas, o gruodžio 17-osios valstybės perversmas teisinamas ir iškeliamas po jo įsigalėjęs A. Smetonos valdymas. Keistai atrodo faktas, kad dvidešimt trečiaisiais atkurtos nepriklausomos Lietuvos metais pasirodo tokio pobūdžio darbų.

Alfonas Eidintas

Antanas Smetona ir jo aplinka

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras

ti Pirmosios Lietuvos Respublikos prezidentų biografijas)³. Natūraliai kyla klausimas: ką naujo apie Prezidentą A. Smetoną galima pasakyti? Istorikas, knygos pratarinėje apžvelgęs smetonianos istoriografiją, teigia: „<...> kol kas neišskirta, neaparta artimiausia prezidento aplinka: su kuo jis daugiausia laiko dirbo, su kokiais žmonėmis modeliavo savo kurtą valstybės paveikslą, kas iš jį supančių asmenų turėjo įtakos A. Smetonos tam tikriems politiniams žingsniams ir pasirinkimams, valstybės sąrangos modeliui, valdymui, su kuo jis dalijosi pastebėjimais ir įžvalgomis, su kuo bendravo 1927–1940 m., kas buvo tie bendražygiai, kurie dažnai bendravo su prezidentu ir lėmė jo sprendimus“ (p. 23). Autoriaus pasirinkta knygos struktūra, kai pagrindinė asmenybė pristatoma per artimiausią jį supusių žmonių ratą, nėra nauja. Palyginimui britų istorikas Simonas Sebagas Montefiore savo garsiojoje studijoje apie Sovietų Sąjungos vadovą Staliną pastarąjį vaizduoja kartu su dvidešimt įtakingiausių jo didžiūnų ir jų šeimų nariais, parodydamas, kaip jie valdė ir gyveno savo valdžios apogėjuje⁴.

Atkreiptinas dėmesys, kad tyrimui autorius gausiai naudoja atsiminimus ir istoriografiją. 2012 m. kovo 8 d. Istorinėje Lietuvos Respublikos prezidentūroje vykusiame viename iš daugelio knygos pristatymų istorikas Gediminas Rudis įvertindamas knygą teigė: „Atsiverskite knygos pabaigą. Ten rasite panaudotos literatūros sąrašą. Jeigu jau esate skaitę visas tas knygas, šioje knygoje nerasite jokių naujų faktų. Nepirkite jos. Be to, ji daug kainuoja“⁵. Reiktų giliau paanalizuoti šį teiginį. Iš tiesų recenzuojamoje knygoje A. Eidintas gausiai remiasi

³ Eidintas, A. *Antanas Smetona: politinės biografijos bruožai*. Vilnius: Mintis, 1990. 245 p.; Eidintas, A. *Kazys Grinius: Ministras pirmininkas ir prezidentas*. Vilnius: Mintis, 1993. 216 p.; Eidintas, A. *Aleksandras Stulginskis: Lietuvos prezidentas – Gulago kalnys*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. 336 p.

⁴ Montefiore, S.S. *Stalinus: raudonojo caro dvaras*. Vilnius: Tyto alba, 2011. 891 p.
⁵ Šakienė, J. Knygoje – kitoks sovietinio režimo apjuodintas A. Smetonos paveikslas. Prieiga per internetą: <http://kauno.diena.lt/naujienos/miestas/knygoje-kitoks-sovietinio-rezimo-apjuodinto-a-smetonos-paveikslas-413253> [žiūrėta 2013 m. gegužės 12 d.].

publikuotais žymių tarpukario Lietuvos asmenybių (Juozo Audėno, Martyno Yčo, Petro Klimo, Kazio Musteikio, Stasio Raštikio, Mykolo Vaitkaus ir kitų) atsiminimais ir plačiau lietuvių visuomenės daliai mažai žinomu buvusio JAV diplomato Lietuvoje Roberto W. Heingartnerio dienoraščiu. A. Eidintas kruopščiai atliko lietuvių istoriografijos analizę – remiasi naujaisiais Zenono Butkaus, Algimanto Kasparavičiaus, Česlovas Laurinavičiaus, Iljos Lemperto, Dangiro Mačiulio, Mindaugo Tamošaičio, Vytauto Urbono, Vytauto Žalio ir kitų tyrinėjimais, pateikė lengvu stiliumi parašytą sintezę. Kita vertus, istorinėje studijoje nepanaudota keletas svarbių naujausių istorikų darbų – Pirmosios Lietuvos Respublikos Seimų biografiniai žodynai⁶ ir Lietuvos politinių partijų tyrinėjimai⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad A. Eidintas, analizuodamas A. Smetonos ir jo bendražygių asmenybes, daugiausia remiasi tautininkų arba oficialiąja spauda: „Karys“, „Lietuvis“, „Lietuvos aidas“, „Tautininkų balsas“, „Vairas“ ir kt. Nuošalyje liko lietuvių

⁶ *Lietuvos Steigimojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. Sudarytojai A. Ragauskas, M. Tamošaitis. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006. 554 p. (Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas; t. 2); *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. Sudarytojai A. Ragauskas, M. Tamošaitis. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007. 848 p. (Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas; t. 3).

⁷ Mindaugas Tamošaitis per pastaruosius metus paskelbė keletą straipsnių, skirtų Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos veiklai autoritariniu laikotarpiu. Autoriaus tyrimus vainikavo 2011 m. gegužės 6 d. apginta daktaro disertacija apie šios partijos veiklą Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940 metais (Tamošaitis, M. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940 m.* Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Kaunas, 2011). Krikščioniškosios demokratijos idėjinės politinės srovės išsamūs tyrimai pradėti tik prieš keletą metų, juos vainikuoja 2011 m. spalio 28 d. Artūro Svarausko apginta daktaro disertacija (Svarauskas, A. *Krikščioniškosios demokratijos idėjinė ir struktūrinė raida Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.* Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Klaipėda, 2011). Apie jaunuosius katalikus daktaro disertaciją 2011 m. gruodžio 16 d. apgynė Ramūnas Labanauskas (Labanauskas, R. *Jaunųjų katalikų sąjūdžio genėzė, ideologiniai principai ir jų realizavimo praktika (1919–1940)*. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilnius, 2011).

tautininkų sąjungos (toliau – LTS) laikraštis „Mūsų kraštas“, kuriame buvo skelbiama daug vertingos medžiagos iš tautininkų gyvenimo. Verta pastebėti, kad istorikas beveik nesiremia opozicijos reakcija į valdžios išleistus įsakymus ir nutarimus, kuriuos geriausiai atskleidė opozicijos spauda: valstiečių liaudininkų „Lietuvos žinios“ ir krikščionių demokratų laikraščiais „Rytas“ (autorius panaudotos kelios pozicijos) ir vietoj jo ėjusi „XX amžius“ ir kt. Trečia, verta pastebėti, kad autorius knygoje menkai remiasi pirminiais šaltiniais, pavyzdžiui, Lietuvos centriniam valstybės archyve esančiu Lietuvių tautininkų sąjungos archyvu (f. 554), Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomomis A. Smetonos bendražygių tautininkų baudžiamosiomis bylomis. Svarbu pabrėžti, kad rašant tokia tema vargu ar galima tikėtis kokių nors naujų istoriografinių atradimų ar teiginių, tačiau minėtų bylų panaudojimas būtų tik sustiprinęs knygos vertę.

Recenzuojamą istorinę studiją apie A. Smetoną sudaro pratarinė, 26 skyriai, šaltinių ir literatūros sąrašas, prieduose išvardytos 1918–1940 metų (knygoje 1918–1904, p. 498) Lietuvos vyriausybių sudėtys. Knygos pradžioje pateiktas aptariamų asmenybių sąrašas (p. 7), iš kurių daugiausia dėmesio skirta Juozui Tumui-Vaižgantui (sk. „Su kunigu J. Tumu-Vaižgantu „Viltyje“, p. 43–62), žmonai Sofijai (sk. „Žmona Sofija“, p. 187–200), svainiui Juozui Tūbeliui (sk. „Svainis J. Tūbelis ir jo žmona Jadvyga“, p. 335–349) ir kitiems. Nepaisant to, knygoje visiškai neįvardytas vienas iš svarbiausių A. Smetonos ramsčių – Konstantinas Šakenis. Pasak Stasio Raštikio: „<...> Šakenis, kaip visada, daugiau tylėjo arba pritardavo Respublikos Prezidento mintims“⁸; „Jo nuomonė visada sutapdavo su Respublikos Prezidento nuomone“⁹. Knygoje neatskleista ir kita Lietuvos istorijoje neeilinė asmenybė – Jonas Pranas Aleksa. Jis, išskyrus Prezidentą A. Smetoną ir Ministrą Pirmininką J. Tūbelį, ilgiausiai išbuvo šalies vyriausybėse

⁸ Raštikis, S. *Kovose dėl Lietuvos: atsiminimai*. Fotogr. leid. Vilnius: Litanus, 1990, t. 1, p. 24.

⁹ *Ten pat*, t. 2, p. 634.

per Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpį (1926–1935 m. – žemės ūkio ministras)¹⁰.

Knyga pradedama nuo Prezidento jaunystės dienų, artimiausios aplinkos ir chronologiniu principu kiekviename skyriuje per tam tikrą asmenybę pristatytas Prezidentas A. Smetona iki jo mirties Klyvlende, JAV. Išsamiai ir įdomiai aprašoma prie A. Smetonos asmenybės susiformavimo prisidėjęsio mokytojo ir žymaus lietuvių kalbininko Jono Jablonskio asmenybė. Verta pabrėžti, kad dar nuo Mintaujos gimnazijos laikų užsimezgusi Prezidento A. Smetonos ir keleriais metais jaunesnių J. Tūbelio ir Vlado Mirono pažintis peraugo į draugystę ir vėliau truko visą likusį gyvenimą užimant svarbius postus (p. 29). Daug dėmesio skirta kunigui ir rašytojui J. Tumui-Vaižgantui, kuris, pasak A. Eidinto, visuomet palaikęs A. Smetoną (p. 7). Išskirtinis dėmesys knygoje skiriamas gruodžio 17 d. valstybės perversmui, A. Smetonos santykiams ir išsiskyrimui su Augustinu Voldemaru. Šie klausimai aptarti labai išsamiai (p. 201–238), tačiau čia nėra kokių nors naujų istoriografinių atradimų. Atkreiptinas dėmesys, kad autorius greta artimiausių A. Smetonos draugų aprašo ir su Prezidentu konfliktavusių Juozo Gabrio-Paršaičio, Ernesto Galvanausko, Vinco Krėvės-Mickevičiaus personalijas.

Atsižvelgiant į tai, kad autoritarinis A. Smetonos valdymas rėmėsi schema: Prezidentas – jo sudaryta vyriausybė – Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS) ir lietuvių tauta, knygoje norėjosi rasti daugiau dėmesio tautininkų valdymui. Nenorėtume visiškai sutikti su knygos recenzente Ingrida Jakubavičienė, kuri teigia: „Knyga pravers ir tiems, kurie nori daugiau sužinoti apie tautininkus, jų kurtą ideologiją, propaguotą A. Smetonos kultą“¹¹. Nors A. Eidintas pirmą kartą istoriografijoje išsamiau pristato tautininkų vado Jono Lapėno (sk. „J. Lapėnas, tautinin-

¹⁰ *Valstybininkas ir mokslininkas Jonas Pranas Aleksa: žvilgsnis iš dabarties*. Sudarytojai V. Aleksa, J. Čaplikas. Akademija (Kauno r.): Aleksandro Stulginskio universiteto leidybos centras, 2011. 169 p.

¹¹ Jakubavičienė, I. Kas yra kas Alfonso Eidinto knygoje Antanas Smetona ir jo aplinka? *Darbai ir dienos*. T. 57 (2012), p. 354.

kai arba kodėl LTS netapo partija“, p. 149–159) ir tautininkų ideologo, vieno artimiausių A. Smetonos draugų filosofo Izidoriaus Tamošaičio (sk. „Ideologas Izidorius Tamošaitis“, p. 250–272) asmenybes, tačiau ne su visais autoriaus teiginiais galima sutikti. Diskutuotinas teiginys dėl išskirtinio I. Tamošaičio vaidmens ir galimos jo įtakos Prezidentui. Knygoje autorius, remdamasis užsienio diplomatų atsiminimais, parodo išskirtinį dėmesį I. Tamošaičio asmenybei, teigdamas: „Sunku pasakyti, ar I. Tamošaitis buvo A. Smetonos, ar daugiau Lietuvių tautininkų sąjungos ideologas. Kiek jo minčių reikėjo Smetonai savo nuostatoms plėtoti?“ (p. 251) arba „Tamošaitis visuomet yra šalia Smetonų. Atrodo, kad jis valdo šeimą ir vadovauja kiekvienam prezidento šeimos veiksmui, tarsi Tamošaitis būtų Lietuvos Rasputinas“ (p. 253). Kaip žinoma, A. Smetona nemėgo jam prieštaraujančių ir bandančių daryti jam įtaką asmenybių¹², o tie, kurie jam nepritarė, būdavo greitai sudorojami. Tokiu būdu iš LTS pašalinti Jonas Lapėnas (p. 155) ir Juozas Žukas, LTS generalinis sekretorius (1927–1931 m.). 1933 m. gruodžio 15 d. LTS visuotiniame atstovų suvažiavime priimti nauji įstatai. Vyriausia LTS valdžia buvo patikėta Prezidentui A. Smetonai, paskelbtam Tautos vadu, kuris skyrė ir atleido Sąjungos pirmininką. Vyriausioji valdyba savo darbe turėjo vadovautis Prezidento nurodymais¹³.

Be galo įdomu būtų buvę aprašyti visas svarbiausias tautininkų asmenybes (ne tik A. Voldemarą, J. Tūbelį, V. Mironą, bet ir kitus), atskleidžiant jų ryšių tinklus. Pateiksime vieną pavyzdį – knygoje visai neatskleista kontraversiška Vinco Rastenio asmenybė (1931–1935 m. – LTS generalinis sekretorius). Archyve pavyko rasti bylą, kurioje jis parodymuose, duotuose NKVD, išsamiai aiškino tautininkų valdymo ydas: „Kaip žinoma, tautininkų partija tuo metu buvo vienintelė

¹² Truska, L. Lietuvių tautininkų sąjunga apie autoriteto svarbą tautos gyvenime. *Lietuvos istorijos metraštis, 1995*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1996, p. 267.

¹³ 1933 m. gruodžio 15 d. Lietuvių tautininkų sąjungos visuotinio atstovų suvažiavimo protokolas. *Lietuvių tautininkų sąjungos žinynas*. 1933, gruodžio 28, Nr. 1, p. 11.

legali ir provyriausybinė partija Lietuvoje. Mano manymu, ji turėjo labiau kištis į vyriausybės veiklą; sau prisiimti vyriausybei paramą ne formaliai, bet realiai. Realybė buvo kitokia. Faktiškai kiekviename Lietuvos ministrų kabinete daugumą ministrų buvo nepartiniai ir nors ministrai buvo renkami iš patikimų ir patikrintų SMETONOS ir TŪBELIO žmonių, bet vis tiek jų vedama veikla buvo ne ta kryptimi, kuria buvo pageidaujama tautininkų, SMETONA ir TŪBELIS nuolaidžiavo. Tai privedė prie to, kad tautininkai šnekėjo viena, o nepartiniai ministrai praktikoje darė kitką. Kad suderinčiau prieštaravimus aš skaičiau būtina paskirstyti ministrų portfelius Lietuvos vyriausybėje ir į kitas atsakingas vyriausybines pareigas paskirti tiktais tautininkus arba jiems prijaučiančius. Deja, su šiais, mano manymu, teisingais sprendimais nenorėjo sutikti SMETONA ir TŪBELIS (org. išskirta – *A. B. pastaba*)¹⁴. Pateiktas pavyzdys dar kartą parodo, kad norint išsamiai išanalizuoti nagrinėjamą temą būtina ieškoti iki šiol neskelbtos archyvinės medžiagos. Žinoma, visų faktų ir detalių vienoje knygoje aprašyti greičiausiai neįmanoma.

Nauja A. Eidinto knyga sulauks įvairiausių skaitytojų vertinimų. Vieni ją kritikuos dėl Prezidento iškėlimo, kiti su malonumu skaitys patraukliai parašytą studiją apie Prezidentą A. Smetoną ir jo bendražygius, tačiau abejingų jai neliks. Pabaigoje norisi išreikšti viltį, kad ši A. Eidinto knyga taps atspirties tašku būsimiems Prezidento biografams ir autoritarinio valdymo tyrinėtojams.

¹⁴ 1940 m. lapkričio 22 d. Vinco Rastenio tardymo protokolas. Iš rusų k. vertė A. Bitautas. *Lietuvos ypatingasis archyvas*. F. k–1, ap. 58, b. 31729/3, lap. 28–29.